

Оксана Циганок
(Умань)

ФОЛЬКЛОРНА ПРАКТИКА ЯК ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЗАСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ НАРОДОЗНАВСТВА СЕРЕД СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

Сучасне становище української традиційно-побутової культури викликає певне занепокоєння. Люди перестають співати, забувають слова і мелодії улюблених пісень, більшість представників молодого покоління не вміють вишивати, не послуговуються нормами традиційного мовленнєвого етикету, абсолютно не цікавляться народно-прикладним мистецтвом рідного краю. Причини такого становища необхідно шукати в складних соціально-економічних процесах урбанізованого суспільства, докорінних змінах у побуті.

Духовні й культурні цінності є найважливішими стабілізаційними факторами суспільного життя. На їх основі будується політична й економічна сфера. Тому сучасні підходи до викладання українського народознавства вимагають нових, якісно вищих вимог до цієї навчальної дисципліни. Шаблонність і дилетантизм у викладанні народознавства уже завдали непоправної шкоди національному вихованню.

Був час, коли народознавство викладали люди абсолютно не підготовлені до цього. Певний час їх аматорський ентузіазм на хвилі національного піднесення в кінці 1980-х – на

початку 1990-х років мали позитивний вплив, проте згодом це стало причиною дискредитації українського народознавства в школі. Ця криза у викладанні народознавства поглибилася у зв'язку з тим, що в суспільстві настійливо поширювалася думка наших можновладців про те, що «національна ідея не спрацювала».

Ця сакраментальна фраза стала ніби командою до згорання викладання народознавства в школі, натомість активно вводяться інші дисципліни, зокрема валеологія. Отож, освіта більше опікується здоровим тілом наших дітей, ніж їхнім духовним здоров'ям. Воно й зрозуміло: ми потрібні як дешева робоча сила. Раб мусить бути сильним, а не вільним. Тотальний наступ на українське народознавство, позбавлення його статусу державного компонента освіти призвели до зникнення його зі шкільного розкладу.

Тому надзвичайно актуальним у наш час є потреба мобілізувати зусилля фахівців-етнографів, фольклористів, педагогів, щоб активізувати життя наших дітей на основі українського народознавства.

Серед завдань цього дослідження – простежити особливості вивчення фольклору як основи національного виховання, дослідити

непересічне значення фольклору у формуванні майбутнього вчителя-філолога, визначити основні завдання фольклорної практики, розглянути зібрані матеріали під час експедицій в с. Кочубіївка Уманського району Черкаської області.

У народознавчій підготовці майбутніх учителів-філологів виняткове значення має глибоке засвоєння ними фольклору України, а також двотижнева фольклорна практика.

К. Ушинський розглядав фольклор як «вікно», через яке можна показати дітям той чи інший бік життя народу. Наш вітчизняний педагог вважав пісні прекрасним матеріалом для виховання високих моральних якостей, етичних уявлень, глибоких і благородних почуттів. З цього приводу він писав: «А яким прекрасним матеріалом є південноросійська народна поезія для розвитку найблагородніших і найніжніших почуттів у серці молодого покоління! О так, народ потрудився для нас і створив велику мову і велику поезію» [6, с. 440].

Про непересічне значення фольклору у формуванні майбутнього вчителя писали українські вчені – педагоги С. Баклажченко, О. Виховський, Й. Возовий, М. Зінчук, М. Дмитрук, А. Лазаріс, О. Лотоцький, С. Сірополко, Я. Чепіга. На важливості підготовки спеціалістів – збирачів фольклору – наголошував М. Грушевський [2, с. 6–12].

Для українського народу, впродовж віків позбавленого власного державотворення, фольклор – більше, ніж народна традиція. Він надавав народу духовних сил і за складних умов залишався важливим фактором збереження національної свідомості. За умов русифікації, колонізації, дискримінації українського шкільництва він був важливим оплотом збереження самосвідомості. Його природа, структура продиктовані потребами соціуму, він виступає каталізатором моральних устоїв, його аксіоматичні істини сприймаються на віру. Та він і сам є частиною віри, що й досі явно проглядається у нашій культурі, медитації, емпатії [1, с. 300]. Носіями фольклорної, етнічної, родової пам'яті українців є люди похилого віку, які поступово відходять у вічність, забираючи разом із собою надзвичайно цінну національну скарбницю. Такий стан спонукає викладачів педагогічних університетів, студентів та всіх шанувальників традиційно-побутової культури шукати шляхів збереження та популяризації її зразків.

Тому вивченню фольклору, а отже, і фольклорній практиці, в Уманському педагогічно-

му університеті надають неабиякого значення. Керівник науково-дослідної лабораторії «Етнологія Черкаського краю» кандидат педагогічних наук, професор Н. Сивачук розробила концепцію підготовки студентів-філологів до здійснення народознавчої роботи в школі, суть якої полягає в цілісному розвитку особистості майбутнього вчителя української мови і літератури та народознавства.

Згідно цієї концепції була розроблена Програма фольклорної практики. Головне завдання практики – навчити студентів бачити сучасний стан усної народної творчості й усвідомити її значення у житті людини, визначити специфіку побутування фольклору в цій місцевості, встановити причини, що впливають на деформацію фольклорної традиції. Досягти цього можна шляхом набуття певних професійних навичок, що дають змогу налагодити контакт з носіями фольклорної традиції, інформаторами, правильно записати та оформити зібраний матеріал.

Фольклорна практика включає цілу низку завдань: навчальне (розширення і поглиблення знань студентів з фольклору, народознавства), професійне (вироблення у студентів навичок фольклориста-збирача), наукове (озброєння студентів навичками, технологією ведення наукового дослідження, уміння спостерігати, записувати фольклор, систематизувати його) [3, с. 16].

Зібраний фольклорний матеріал служить основою для курсових, дипломних та магістерських робіт, а також для дисертаційних досліджень співробітників лабораторії.

Підготовка до фольклорної практики проходить у декілька етапів. У процесі читання лекцій і проведення практичних і лабораторних занять викладачі орієнтують студентів на завдання майбутньої практики, використовують регіональні фольклорні матеріали, запрошують на заняття виконавців фольклорних творів, народні фольклорні колективи. На лабораторних заняттях прослуховуються аудіокасети, переглядають відеозаписи, що були зроблені під час попередніх експедицій, а кращі зразки вивчаються під керівництвом кваліфікованих викладачів, зокрема викладача-музиканта.

У другому семестрі студентам читається спецкурс «Пошукова народознавча робота», де висвітлюються такі теми: «Стан фольклорної традиції в Уманському регіоні», «Визначні носії фольклору Уманщини», «Фольклорні колективи Уманщини», «Методика збирання

фольклорного матеріалу», «Основні вимоги до ведення польових записів», «Оформлення фольклорної практики», «Ведення фольклорного архіву», «Специфіка запису окремих фольклорних жанрів».

Окрім того, на філологічному факультеті Уманського педагогічного університету працює студентське наукове фольклорне товариство імені Гната Танцюри, у процесі роботи якого студенти знайомляться з дослідженнями провідних вчених-фольклористів, обговорюють нові публікації з проблем фольклористики, етнографії, націології, зустрічаються з провідними науковцями [3, с. 20].

Дослідження регіону історичної Уманщини студентами, магістрантами, аспірантами та співробітниками науково-дослідної лабораторії «Етнологія Черкаського краю» відбувається планово і поетапно, адже це справа не двох-трьох років, а десятиліть, тому поспішність тут може стати ознакою дилетантизму, аматорства. Отже, дослідження регіону проводиться поступово, село за селом, вулиця за вулицею.

Так, у 2001 році було проведено фольклорно-етнографічну експедицію у с. Кочубіівка Уманського району Черкаської області.

Ми зупинимося на нашому основному респондентові – Марії Арсентіївні Ковтун, 1928 р. н., оскільки від неї записано значну частину зібраного матеріалу. Зокрема, нами зафіксовано: молитов – 3, замовлянь – 6, легенд – 2, казок – 3, ліричних пісень – 7, балад – 8, романсів – 1, рекрутських пісень – 4, зразків дитячого фольклору, зокрема загадок – 6, прозивалок – 4, лічилок – 5, дитячих ігор – 5, забавлянок – 2, обрядових пісень – 34, зокрема колядок та щедрівок – 8, веснянок – 16, петрівчаних пісень – 4, купальських пісень – 6.

У спілкуванні з цією жінкою вражає її життєва мудрість, висока духовність, доброзичливість, природний гумор, гостинність, феноменальна пам'ять, велике фольклорне багатство, красномовність.

Під час розмови та співу, вона за асоціацією враз пригадувала одну, а то й кілька пісень, які ми одразу вносили до свого каталогу.

Кожен наш запис ми перечитували Марії Арсентіївні, пісню переспівували, і вона, за домовленістю, виправляла. Треба відзначити, що ця співачка вимагала найточнішого запису як у тексті, так і в мелодії.

Нами зафіксовано два найдавніші жанри української словесності: замовляння і легенди.

Через зв'язок цього жанру з магією, записувати замовляння надзвичайно важко, нами

зафіксовано лише шість: від ворогів, від наглої смерті, від вроків, замовляння з астральною символікою, лікувальне.

Замовляння від ворогів

На Синайській горі,
На Христовій землі,
Там Діва-матінка ходила,
Свого сина за ручку водила.
Повела його на всеношну,
З всеношної – на службу Божу,
З служби Божої – на сине море.
На синьому морі престоли стояли,
Свічі палали.
Сам Господь лежить, ручки зложив,
очки склепив.
Приходить до нього Петро і Павло:
«Господи, ти за нас муку держиш».
– Петро і Павло, не дивіться на мою муку,
А візьміте хреста в руки, та біжіть по світі
І розкажіть старому й малому:
Хто буде цю молитву знати,
Не буде у воді потопати, в огні погорати,
Наглою смертю помирати.
– Сам прийду, Янгола пришлю
по тіло, по душу.
Амінь.

Замовляння від вроків

Вроки на сороки.
Біг пес через панський овес,
Замочився, обросився,
Щоб не вадилу ні псу, ні вівсу,
Ні Івану молодцю.
Геть, згинь, пропади,
Де взялося, туди йди.
Йди на очерета, болота,
Де люди не ходять, де звірі не бродять,
Де собака не бреше, де дівка коси не чеше.
Йди з тіла Іванка.
Зійди все зло із тіла Іванка,
білої кості не ломи,
Червоної крові не мути.

Святая водице, ти омиваєш луги, береги,
омий і очисти моє тіло від недуги (говорять
на Чистий четвер).

Місяцю молоденький,
в тебе ріг золотенький.
Місяцю-князю, що я тобі скажу:
Неділя з понеділком, середа з вівторком,
Четвер з п'ятницею, а субота – одиниця,
Що про мого милого присниться.

(Якщо побачиш перший раз молодого місяця з правого боку, то буде удача. Тоді візьми з-під ніг те, на чому стоїш і поклади собі під подушку.)

Місяцю молодий, в тебе ріг золотий,
Місяцю-князю, що я тобі скажу:
Ти скрізь ходиш, усе бачиш,
усе замикаєш своїм срібним ключем –
замкни моїм ворогам роти,
Щоб про мене не говорили нічого злого.
Зафіксовано також багато календарно-обрядових пісень.

З дитинства Різдвяна зірка єднає українців усього світу, а колядки та щедрівки озиваються у серці кожного хоралом любові до Бога і України.

Кордоцентризм є основною рисою колядок. Різдвяне благоговіння дорослих перед Богом, людьми та природою передається дітям, адже всі чекають народження Богодитяти, тому у великій пошані діти-колядники, вони сприймаються по-особливому на рівні ангеліків, адже згідно світоглядних уявлень праукраїнців діти до семи років є безгрішними, вони є вісниками небес, їх тоненькими голосочками співають душі предків.

Вважається, що всі побажання, які висловить дитина у колядці, обов'язково збудуться, бо «їх вустами глаголить істина».

Відповідно до цього міра статку в обійсті, рівень добробуту, врожаю, здоров'я членів родини прямо залежать від кількості та якості хвальних пісень-колядок чи щедрівок на адресу господаря та його сім'ї.

Чи вдома, вдома наші бабуня?
Ой дай, Боже!
Нема їх вдома: пішли до Бога.
Ой дай, Боже!
Що вони діють? Золото віють.
Ой дай, Боже!...

Новий рік в українців справіку мав господарський зміст, оскільки вся ідея свята спрямована на «ублагання Щедрого бога, що в ту ніч невидимо сховався до хлібороба, до скотаря, оглядав його господарство, худібку, розмовляв з нею, оглядав його поля і переселяв добрих духів-ладо, душі покійників, роду чи родинні хліборобські ниви... Усі дії новорічної ночі та Нового Року – це магичні дії, у цю ніч відкрите небо і відтіля можна випросити, чого тільки бажаєш» [4].

Складовими новорічного циклу свят є: «Щедрий вечір», «Маланка», «Василь», «Новий рік», «Голодна кутя».

Гиля-гиля, на Василя,
Колихала мати сина.
Прилетіло два ангела,
Взяли його на крилеса,
Та й понесли під небеса.
Та небеса отворились –
Всі святії поклонились.

Щедрий вечір часто ще називають Маланкою. У піснях про Маланку обов'язково згадується річка, озеро, криниця, куди ніби Маланка йде по воду, де вона має мити посуд, такий мотив є свідченням зв'язку її з водою:

Ще учора, ізвечора
Пасла Меланка два качура.
Ой пасла, пасла – загубила,
Шукаючи, заблудила...

Маланкою закінчувалися Святі вечори, коли нічого не можна було робити по господарству, окрім догляду за худобою. До щедрої Вечері готуються з полудня, все мийуть, прибирають, чистять. Особливо шанують у цей вечір піч.

Поки не смеркло, діти ходять від хати до хати і починають співати щедрівки, народні обрядові величальні пісні на честь початку нового хліборобського року [4].

Мотиви дитячих щедрівок близькі до колядок, але тут перевага надається темі господарській, адресуються вони родичам, ровесникам. Особливо багато щедрівок адресують дядькові та тітці:

Добрий вечір, пане господарю!
Щасти Боже твоєму товару.
В тебе товару повна обора,
В тебе жінка чорноброва...
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала вона щебетати,
Господаря викликати...

У давнину твори, що виконувались у весняний час (*веснянки і гайвіки*), були своєрідними магичними замовляннями, спрямованими на те, щоб прискорити весняні переми. Вони супроводжувались імітативно-магічними рухами або танцями.

Ти чижику, ти горобчику,
Вилеть, вилеть на піддашечок (2).
Скажи мені усю правдоньку...

З літнього циклу календарної обрядовості нами зафіксовано *петрівчані пісні та купальські обрядодійства*. Русальних пісень у с. Кочубіївка не виявлено.

«Петрівка святкувалася 12 липня. Жінки в цей день нічого не робили, а мусили робити чоловіки. Це був єдиний день, коли жінки нічого не робили» [5].

В останній день Петрівки господарі йшли на поле і жали перший сніп, навіть тоді, коли зерно було ще зелене. Цей же сніп залишався на полі:

Ой візьму я серпика нового,
Ой піду я до житечка свого...

На Петра готувалося обрядове печиво – мандрики або мандриги. Сир змішували з мукою та додавали трохи масла, солі, яйця, замішували тісто і виробляли невеликі пампушки, їх пекли у кожній хаті, роздавали пастушкам, які наймалися пасти худобу. Пастухи, це були діти, робили в цей день свято на паші, але при цьому вони повинні були добре напасти худобу. Про це також співається у піснях:

Ой вже Петрівка минається,
Сива зозуля ховається,
Ой ховається під дубочок,
щоб не змінився голосочок.
Ой ховається під зелененький,
щоб не змінився голос тоненький.

Марія Арсентіївна Ковтун розповіла нам про святкування *Івана Купала* в с. Кочубіївка.

Більшість обрядів осіннього циклу в тому вигляді, в якому вони збереглися, пов'язані не з конкретною датою чи святковим днем, а з виконанням певного виду землеробських робіт в окремого господаря – початок збору врожаю, власне жнива та їх завершення, період косовиці тощо. Кожен з цих етапів мав свої звичаї, якими супроводжувався процес праці.

Під час запису фольклорних матеріалів с. Кочубіївка нами записано багато зразків *дитячого фольклору* – загадки, прозивалки, лічилки, дитячі ігри, казки, коліскові пісні.

Результати проведеного дослідження дають підставу для таких висновків.

Сучасний пісенний фольклор є складним поєднанням старого й нового, колективної та індивідуальної творчості, традицій і но-

ваторства. Це не хаотичне нагромадження різномірних понять, не конгломерат несумісних явищ – воно підпорядковане певній закономірності, яка залежить від соціальних перетворень життя села, злету культурного рівня його жителів, – з одного боку, і від ступеня збереження місцевих фольклорних традицій – з другого. Значення цих факторів різне на тому чи іншому етапі життя народу. Але саме пісенна традиція і увесь комплекс сучасного культурного життя – література, преса, радіо, телебачення, кіно та ін. – значною мірою впливають на формування пісенної культури сучасного села і визначають шляхи її дальшого розвитку.

Тож прищепити молоді високі художні смаки, навчити відчувати і глибоко переживати прекрасне, захопити красою, яка владно входить в наше життя, духовна потреба сьогодення. І не тільки сприйняти величезні багатства культури, а й уміти їх зберегти – це стає велінням часу.

Основою статті стало узагальнення матеріалів, записаних від знавця української народної словесності Ковтун Марії Арсентіївни під час фольклорної практики в с. Кочубіївка Уманського району Черкаської області. Наведені зразки фольклорних творів є тільки частиною майбутнього дослідження, яке готується автором статті, де будуть представлені повні тексти пісень та описи обрядів.

Література

1. Грица С. Й. Фольклор і сучасність / С. Й. Грица // Українська художня культура : навч. посіб. – К. : Либідь, 1996.
2. Грушевський М. С. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання / М. С. Грушевський // Україна. – 1925. – № 5. – С. 6–12.
3. Сивачук Н. П. Фольклорна практика / Н. П. Сивачук / Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини. – 2-ге вид. – К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2008. – 68 с.
4. Сивачук Н. П. Український дитячий фольклор : підручник / Н. П. Сивачук. – К. : Деміур, 2003. – 288 с.
5. Скуратівський В. Т. Місяцелік: український народний календар / В. Т. Скуратівський. – К., 1993.
6. Ушинский К. Д. Избранные педагогические произведения / К. Д. Ушинский. – М., 1945. – Т. 2. – 567 с.